

пераканальнае выступленне В. Радчука пад назвай “Нащо потрібен нам білоруський Пушкін” (вып. 26, 1987). Падкрэслім, аўтар – украінскі навуковец, для высвятлення праблемы абраў беларускі матэрыял! Гэта публікацыя яшчэ раз пацвярджае нашу выснову пра тое, што беларусіка “Сузір’я” шырока спрыяла выяўленню нацыянальна-непаўторнай агульнагуманістычнай эстэтыка-культурнай парадыгмы.

Спіс літаратуры

1 Кабржыцкая Т. В. Беларусь і Янка Купала ва ўкраінскім літаратурна-мастацкім альманаху “Сузір’я” // Творчасць Янкі Купалы – духоўны і эстэтычны феномен: IX Міжнар. Купалаўскія чытанні : навук. канф., Мінск, ДЛІМЯК, 14 кастр. 2009 г. / рэдкал.: В. П. Рагойша (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Чатыры чвэрці, 2011. – С. 49–51.

2 Новиченко Л. М. Знайомтеся: Володимир Затулівітер! // Затулівітер В. Теперішні час. К., 1977.

УДК 821.161.3’06

А. М. МЕЛЬНИКАВА
(г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

ФАРМІРАВАННЕ МІФА ГІСТОРЫІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ПЕРШАЙ ТРЭЦІ ХХ СТАГОДДЗЯ

У артыкуле разглядаецца спецыфіка гістарычнага міфа, сфарміраванага ў беларускай літаратуры першай трэці ХХ стагоддзя: міфа паходжання, міфа пра велічнае мінулае краю, міфа пакутаў. Паказваецца, што генеалогія беларускай дзяржаўнасці літаратарамі гэтага часу выводзіцца ад Полацкага і Тураўскага княстваў, Вялікага Княства Літоўскага. Складваецца пантэон гісторыка-культурных персаналій.

Сёння адным з самых папулярных у навуцы з’яўляецца міфапаэтычны аспект асэнсавання нацыянальнага. Згодна з гэтым падыходам, кожная нацыя мае своеасаблівае міфалагізаванае ўяўленне пра свет, уласную гісторыю, узаемаадносіны з іншымі нацыямі.

Р. Барт у рабоце “Міфалогія” разглядае міф як “семіялагічную сістэму, якая прэтэндуе на тое, каб ператварыцца ў сістэму фактаў” [1, с. 101]. Канцэпцыя Р. Барта дазваляе прасачыць механізмы стварэння і функцыянавання нацыянальнага міфа.

Нацыянальны міф – рухомае, дынамічнае ўтварэнне. Ён фарміруецца паступова, яго змястоўны аспект залежыць ад ідэалагічнага ўзроўню грамадства. Абавязковым для нацыянальнага міфа з’яўляецца гістарычны ракурс. Нацыянальны міф уключае ўяўленні пра паходжанне, комплекс знакавых гістарычных падзей, указанне на трагічныя падзеі, прагноз на будучае. З сапраўднымі гістарычнымі падзеямі нацыянальны міф суадносіцца нелінейна. На пачатковым этапе, этапе нацыянальнага самаўсведамлення, фарміруецца міф паходжання.

Паказчыкам сталага нацыянальнага міфа выступае як комплекс уяўленняў адносна ўласнага “Я”, так і ўяўленняў адносна ўзаемаадносін паміж “Я” і “Іншым”.

Нацыянальны міф складаецца з сукупнасці тэкстаў самых розных жанраў.

Увогуле, гістарычная свядомасць, супольная гістарычная памяць адыгрывае істотную ролю ў працэсе станаўлення нацыянальнай ідэнтычнасці. Вядома, што адчуванне нацыянальнай прыналежнасці мае як прасторавае, так і часовае вымярэнне. Нацыя – гэта супольнасць са сваім мінулым, сучасным і будучыняй, згодна з Б. Андэрсанам [2]. Нацыянальная гісторыя – гэта своеасаблівы наратыў, які будзецца на аснове пэўных гістарычных падзей і асоб. Выбар гэтых падзей залежыць ад запатрабаванняў нацыі ў асэнсаванні яе сучаснага становішча.

Вядомы даследчык этнічнасцей і нацыянальнага Э. Сміт пісаў: “Кожная нацыя абумоўлівае самавызначэнне сваіх членаў, таму што яе спецыфічная культура фармуе асобу.

Ключом да гэтай культуры з'яўляецца гісторыя, пачуццё гістарычных архетыпаў, якія перадаюцца да новых і новых пакаленняў. <...> Чалавек вызначае сябе, у адпаведнасці з нацыянальнай ідэяй, праз сваю сувязь з продкамі і папярэднікамі, а таксама з падзеямі, якія сфармавалі іх светаўспрыняцце” [3, с. 13].

Знакавым, ключавым, прадвызначальным у развіцці беларускай літаратуры з'яўляецца перыяд першай трэці XX стагоддзя. У гэты час афармляецца пэўная мадэль нацыянальнай літаратуры, яе ідэяна-эстэтычныя прынцыпы, светапоглядная канцэпцыя. Складваецца этнапаэтыка як спецыфічная галіна спасціжэння нацыянальнай адметнасці культуры ў канкрэтных мастацкіх параметрах, нацыянальная сям'ясфера, нацыянальная міфалогія. Выпрацоўваецца пэўная сістэма інфармацыйных кодаў унутры нацыянальнай культуры, механізм дзеяння інфармацыйных сувязей.

Інтэнцыі беларускіх пісьменнікаў пачатку XX стагоддзя былі накіраваны на далучэнне народа да вопыту нацыянальнай гісторыі, абуджэння гістарычнай памяці, да нацыянальнай кансалідацыі.

Творчасць беларускіх пісьменнікаў-адраджэнцаў адпавядае, згодна з класіфікацыяй І. Бабкова, “другой стадыі нацыягенезы: нарматыўнай альбо праектнай. У гэтай стадыі фармуецца нацыянальная саматоеснасць з сваёй складанай структурай: міт паходжання, міт псіхе, міт парадку і міт будучыні” [4, с. 43].

Дзеячы беларускага адраджэння пачатку XX стагоддзя спрабуюць выбудаваць пэўную карціну нацыянальнага быцця ў мінулым і сучасным, бяруцца за справу стварэння нацыянальнай міфалогіі. Рэалізацыяй гэтай задачы выступае “Кароткая гісторыя Беларусі” (Вільня, 1910), В. Ластоўскага, мастацкія творы пісьменніка.

У сітуацыі пачатку XX стагоддзя важна было ўзняць нацыянальную самапавагу, сцвердзіць высокі ўзровень беларускай культуры, стварыць “міф паходжання”. Таму дзеячы нацыянальна-адраджэнскага руху звяртаюцца да тых старонак мінулага, якія сведчылі пра дзяржаўную сталасць Беларусі. Так, Я. Лёсік піша, што беларускі народ меў “калісь сваю слаўную і магутную дзяржаву” [5, с. 56], “Беларусь у пазнейшыя часы дзяржаўнай незалежнасці насіла найменне Вялікага Княства Літоўскага” [5, с. 65].

Вызначальнымі ў канцэпцыі беларускага, што было сфармулявана адраджэнскімі коламі, выступаюць наступныя палажэнні: Беларусь у мінулым мела ўласную дзяржаўнасць: “...гісторыі народа, каторы, не так яшчэ даўно, жыў сваім самаістым палітычным і культурным жыццём” [6, с. 424]. Беларуская культура дасягнула ў ВКЛ высокага ўзроўню развіцця, беларуская мова мела статус дзяржаўнай: “Канцлер Вялікага Княства Літоўскага Леў Сапега хваліўся, кажучы, што мы стаім вышэй за іншыя народы, бо маем законы, напісаныя не ў лацінскай мове, як у іншых гасударствах, а ў сваёй роднай, беларускай” [6, с. 270] (артыкулы В. Ластоўскага “Раздзелы і сваркі”, “Прадмова да «Падручнага расійска-крыўскага (беларускага слоўніка)», “Патрыятычны малітвеннік”, “Прадмова да «Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі»”).

А. Луцкевіч сцвярджае: “Бо ў беларусаў былі часы высокага расцвету, калі ў Вялікім Княстве Літоўскім Народ Беларускі будаваў асновы дзяржаўнага жыцця беларуска-літоўскіх зямель, калі па-беларуску гутарыла між сабой краёвая інтэлігенцыя, усе станы, усе ўраднікі і вялікія князі. Беларуская мова была мовай пануючай, мовай гасударства. <...> І ў часах незалежнасці Вялікага Княства Літоўскага беларусы могуць пахваліцца найбагацейшай між славянскімі народамі літаратурай” [7, с. 60].

А. Луцкевіч зазначае, што Беларусь у ранейшыя часы мела сваю значь: “...ужо пры нарадзінах Беларуска-Літоўскага гаспадарства мы мелі свае так званыя вышэйшыя станы, сваіх магнатаў, сваё баярства, не кажучы аб князёўскіх радах. Тышкевічы, Сапегі і многа-многа другіх магнацкіх радоў былі косць з косці і кроў з крыві беларусы” [7, с. 98].

Менавіта нашаніўскія пісьменнікі закладваюць у ідэнтыфікацыйны код беларускай літаратуры матыў велічнага мінулага Беларусі. І менавіта ў асяроддзі “Нашай нівы” сфармуляваны тэзіс пра высокі ўзровень развіцця беларускай культуры ў мінулым.

Генеалогія беларускай дзяржаўнасці выводзіцца В. Ластоўскім ад Полацкага і Тураўскага княстваў, Вялікага Княства Літоўскага. Письменнік звяртаецца да вобразаў Полацкіх уладароў (Рагвалода, Рагнеды, Усяслава Чарадзея), сына Рагнеды і князя Уладзіміра Ізяслава, які княжыў у Заслаўі (“Уладзімір адпусціў яе ў Бацькаўшчыну і Ізяславу аддаў усю беларускую зямлю” [6, с. 151]), яго сына Братаслава.

В. Ластоўскі падкрэслівае радавітасць і вагу беларускай знаці: баярын Грымон-Няміра – удзельнік паходу князя Алега на грэкаў – “у княжай радзе, на полацкім замку, старшы роду Няміраў засядаў праваруч князя, на першым месцы” [6, с. 103] (“Каменная труна”).

У сваіх мастацкіх творах, як і ў публіцыстыцы, В. Ластоўскі імкнецца актуалізаваць старонкі Полацкай гісторыі, тых моманты, якія сведчылі пра дзяржаўнасць, высокі ўзровень развіцця беларускай культуры. Гісторыя Полацкага княства падаецца як “залаты век” Беларусі.

Дзеянне аповесці “Лабірынты” В. Ластоўскага адбываецца ў першай сталіцы беларускай дзяржаўнасці – горадзе Полацку. Аднак, письменнік звяртаецца да значных пластоў нацыянальнай гісторыі, што звязаны з Полацкім княствам, адным з трох цэнтраў фарміравання ўсходнеславянскіх нацый.

Па словах П. Васючэнкі, “Ластоўскі цвердзіў пра існаванне грандыёзнай крыўскай цывілізацыі, больш старажытнай і дасканалей, чымся грэцкая або рымская. Полацкая бібліятэка мроілася яму нечым накшталт Борхесавай Вавілонскай – універсальнай ды ўсёабдымнай” [8, с. 14]. Герой В. Ластоўскага сцвярджае: “...і мы, на гэтай зямлі, у гэтым краю, праходзілі ўжо раз росквіт высокай самаістай культуры...” [6, с. 50]. У якасці доказаў высокага ўзроўню развіцця Крыўскай цывілізацыі письменнік прыводзіць сведчанні пра веды беларусаў у галіне астраноміі, “уласныя назовы важнейшых нябесных знакаў”: Венеру называлі Чагір, “Вялікую Мядзведзіцу называюць Стажарамі; Плеяды – Сітцом, або Вуціным гняздом; Арыёнаў пояс – Кічагамі; тры гвядзды каля Млечнай дарогі называюць Праллямі, або Жалезны Абруч; у галаве Млечнай Дарогі знаюць Касьбітоў, а саму Млечную Дарогу называюць Вайсковым Станам” [6, с. 51]. В. Ластоўскі піша, што менавіта на месцы Верхняга замка ў Полацку знаходзіцца магіла “валадара ўсёй пабалтыцкай «ратайскай» Скіфіі” [6, с. 49].

Герой “Лабірынтаў” В. Ластоўскага выступае як суб’ект гісторыі, носбіт і нашчадак смабытнай культуры.

У творах В. Ластоўскага пададзены міф пра велічнае мінулае краю (аповесць “Лабірынты”, апавяданні “Прывід”). Письменнікам супрацьпастаўляюцца былая веліч і сучасны заняпад (апазданне “Прывід”): “Бачу, цяпер у вас тут край голы, а калі я тут бывала са сваімі людзьмі, многа ўжо сот лет таму назад, бары тут, лясы шумелі. Нашы людзі прыязджалі да вас на караблях і лодках па дарогі бурштын, бабровыя, кунічныя і саболя скуру...” [6, с. 93], “здольны народ быў, прадзеда вашы” [6, с. 93]. Людзі былі свабодалюбівымі, параўноўваюцца з багамі: “О, помню гэты светлавалосы народ: мужы, як дубы, усе высокія, стройныя, а гордасці колькі было ў светлых вачах іхніх. Благі тавар з іх быў на нявольнікаў: запраданыя ў няволю, уміралі моўча, бо не важыліся пахіліць галоў сваіх перад чужой няволяй... Вашы прадзеда волю любілі, уміралі, пазбаўленыя волі, з іменем народа роду свайго і зямлі сваёй на вуснах... Нешта з бяссмертных багоў было ў паставе і вачах прадзедаў вашых...” [6, с. 94].

Узгадвае письменнік нацыянальна-вызваленчыя паўстанні (“капец гэты ўзарвалі маскалі ў часе польскага паўстання” [6, с. 52]), аблогу і вынішчэнне Полацка Іванам Жахлівым, закрыццё ўніяцкіх цэркваў і манастыроў. Такім чынам, В. Ластоўскі імкнецца выканаць нацыятворчую мэту: паяднаць народ з яго ўласнай гісторыяй.

Актуалізаваць старонкі гісторыі Полацкага княства імкнецца і Карусь Каганец. Герой п’есы “Сын Даніла” малады баярын Даніла ідзе ў паход абараняць межы Полацкага княства.

М. Гарэцкі таксама звяртаецца да тэмы мінуўшчыны беларускага народа (аповяданні “Князёўна”, “Войт”, усе 1913), (“Лірныя спевы”, 1914). У творах пісьменніка супрацьпастаўляецца велічнае мінулае і заняпад у сучасным. Мінулае – “залаты век”, сведчанне годнасці і гонару. Так, у аповесці “Меланхолія” адзначана: “Пішу табе з Вільні, з тэй Вільні, адкуль свяцілася магутным святлом наша старадаўняя культура [...] Нага мая ступала ўжо па тых вуліцах, дзе за колькі сот гадоў ступаў вялікі сейбіт гуманізму і асветы доктар Скарына...” [9, с. 56–57]. Паказальна, што ў М. Гарэцкага “залаты век” атаясамліваецца з росквітам беларускай культуры ў часы ВКЛ.

Вядома, што М. Зарэцкі працаваў над гістарычным раманам “Крывічы”, меў намер напісаць драму “Рагнеда”.

У літаратуры пачатку XX стагоддзя афармляецца пантэон гістарычных і культурных персаналій. З князёў Вялікага Княства Літоўскага ў мастацкіх творах В. Ластоўскага гучаць імёны Вітаўта, Ягайлы, Кейстута, Гедыміна, Жыгімонта. В. Ластоўскі піша пра дзяржаўнасць беларускай мовы ў ВКЛ: “Паўтары сотні гадоў пражылі з сабой беларусы і літвіны ў адной дзяржаве, быццам сям’я ў адной хаце. За гэты час лепей пазналі адны адных і лепей пачалі адны адных шанаваць. Літоўскія князі навучыліся мовы беларускай, беларускай граматы, пісалі ўсё па-беларуску і гаварылі ў сябе дома і ў княжнай радзе па-беларуску” [6, с. 153]. Вітаўт ў В. Ластоўскага супрацьпастаўляецца Ягаўлу як носьбіту польскіх інтарэсаў. Трэба адзначыць, што не ўсе погляды В. Ластоўскага на гісторыю з’яўляюцца строга навуковымі.

Сярод гісторыка-культурных персаналій В. Ластоўскі называе Ефрасінню Полацкую, Рагвалода, Рагнеду, князя Барыса, Усяслава Чарадзея, Ізяслава, Вітаўта, Ягайлу, Гедыміна, Жыгімонта. М. Гарэцкі ўзгадвае Скарыну, К. Каліноўскага.

У 1920–30-я гады актуалізуюцца постаці К. Каліноўскага (драма «Кастусь Каліноўскі» Е. Міровіча, паэма “Каліноўскі” Максіма Танка), Ф. Скарыны (“Скарынін сын з Полацка” М. Грамыкі, аповесць “Францішак Скарына” С. Хурсіка). Галоўным героем вершаванага драматычнага абразка В. Ластоўскага “Адзінокі” з’яўляецца Ф. Скарына. Кузьма Чорны ўзгадвае нацыянальна-вызваленчае паўстанне пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага, закрыццё манастыроў, што дапамагалі паўстанцам: “Гэты кляштар, пасля паўстання шэсцьдзсят трэцяга года, расійская імперская ўлада скасавала” [10, с. 299].

У літаратуры першай трэці XX стагоддзя афармляецца міф пакутаў. Беларуская літаратура не магла абмінуць стрэсавай сітуацыі апошніх стагоддзяў. Нашымі пісьменнікамі глыбока асэнсаваны драматызм і трагізм нацыянальнай гісторыі, трагізм нацыянальнага быцця, крызіснае самапачуванне асобы.

На трагічным характары беларускай гісторыі акцэнт у ўвагу Змітрак Бядуля ў аповесці “У дрымучых лясах”. Пастух Юстын распавядае пра прыгон, вайну са шведамі, вайну 1812 года, паўстанне 1863 года: “Я ад яго атрымаў першыя лекцыі па гісторыі. Ён апавядаў мне пра паход Напалеона ў 1812 годзе. <...> Дзед Юстын паказаў мне курган, дзе былі пахаваны некалькі дзсяткаў французскіх салдат. <...> Нямала ён гаварыў пра паўстанне 1863 года. <...> Ён мне апавядаў пра бітву Пятра I са шведамі ў нашай мясцовасці” [11, с. 525].

М. Гарэцкі ў сваіх творах імкнецца тыпізаваць жыццё беларусаў на працягу значнага адрэзку часу. Аднай з праблем роздумаў пісьменніка выступае праблема негатыўнага ўплыву на светаадчуванне чалавека прыгоннага права (кніга “Досвіткі”).

Такім чынам, В. Ластоўскі “залаты век” Беларусі звязвае з Полацкім княствам, у М. Гарэцкага “залаты век” атаясамліваецца з росквітам беларускай культуры ў часы Вялікага Княства Літоўскага, у прозе Якуба Коласа, Кузьмы Чорнага, М. Зарэцкага, Лукаша Калюгі, Змітрака Бядулі ўзгадкі пра «залаты век» адсутнічаюць, пісьменнікі не вылучаюць нейкага перыяду ў беларускай гісторыі, які мог бы прэтэндаваць на статус ідэальнага.

Спіс літаратуры

1 Барт, Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика : пер. с фр. / Р. Барт. – сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Издательская группа “Прогресс”, “Универс”, 1994. – 616 с.

2 Андерсон, Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. / пер. с англ. В. Николаева. – М. : “КАНОН-пресс-Ц”, “Кучково поле”, 2001. – 288 с.

3 Сміт, Энтані Д. Нацыяналізм у дваццатым стагоддзі / Э. Сміт. – Мінск : Беларускі Фонд Сораса, 1995. – 272 с.

4 Бабкоў, І. Генэалёгія беларускай ідэі : уводзіны / І. Бабкоў // Фрагмэнты. – 1996. – № 1. – С. 39–43.

5 Лёсік, Я. Збор твораў / Я. Лёсік. Уклад., прадм. і камент. А. Жынкiна. – Мінск : Выд. Логвінаў, 2003. – 396 с.

6 Ластоўскі, В. Выбраныя творы / В. Ластоўскі. Уклад., прадмова і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1997 – 512 с.

7 Луцкевіч, А. Выбраныя творы : праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч ; уклад., прадм., камент., індэкс імянаў, пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. – Мінск : Кнігазбор, 2006. – 460 с.

8 Васючэнка, П. Адлюстраванні першатвора : Літаратура ў філалагеммах і пятрогліфах / П. Васючэнка. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2004. – 144 с.

9 Гарэцкі, М. Збор твораў : у 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 2 : Аповесці. Драматычныя абразкі. – 416 с.

10 Чорны, К. Збор твораў : у 8 т. / К. Чорны. – Мінск : Маст. літ., 1973. – Т. 4 : Аповесці “Лявон Бушмар”, “Вясна”, раманы “Ідзі, ідзі”, “Бацькаўшчына”. – 485 с.

11 Бядуля, Зм. Збор твораў : у 4 т. / Змітрок Бядуля. – Мінск : Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1953. – Т. 4 : Язэп Крушынскі. У дрымучых лясках. – 576 с.

УДК 821.161.3

Г.-Б. КОЛЕР

(г. Ольдэнбург, Ун-т імя Карла фон Асецкага)

П. І. НАВУМЕНКА

(г. Мінск, БДУ)

РЭКАНСТРУКЦЫЯ ЛІТАРАТУРНАГА РЫНКУ ПЕРШАЙ ТРЭЦІ ХХ СТАГОДДЗЯ: СТВАРЭННЕ СІМВАЛІЧНАГА ПРАДУКТУ І ПРАВІЛЫ “ГАНДЛЮ”

Гэты даклад з’яўляецца вынікам прац над зборнікам архіўных матэрыялаў, на базе якіх робіцца спроба рэканструяваць літаратурную сістэму і літаратурны рынак першай трэці ХХ-га стагоддзя.¹ Першая частка прысвечана нарматыўнаму сектару сістэмы, гэта значыць нарматыўным дакументам, якімі на працягу першых трох дзесяцігоддзяў ХХ-га стагоддзя рэгулюецца літаратурная прадукцыя і літаратурны “гандаль”. Другая частка абапіраецца на архіўныя дакументы розных літаратурных арганізацый і дзеячоў таго ж перыяду.

1. Літаратурная сістэма “паміж” рынкам і дзяржавай

Спроба рэканструявання літаратурнай сістэмы ў першай трэці ХХ-га стагоддзя спасылаецца, у першую чаргу, на два тэарэтычныя падыходы. Першы з іх, канцэпцыя “рынку сімвалічных прадуктаў” (“market of symbolic goods”; [1]), улічвае той факт, што ў дачыненні да мастацкіх (літаратурных) прадуктаў мы маем справу не столькі з *матэрыяльнай*, колькі з *сімвалічнай* каштоўнасцю. Гэтая апошняя хаця б часткова пераносіцца ў матэрыяльна-грашовую логіку “рынка” і, такім чынам, існуе паралельна ў дзвюх іпастасях [1, с. 141 passim]. Другі падыход – гэта распрацаваная на базе прац Бурдзье [1] мадэль літаратурнага поля як поля, у якім вытвараецца і ажыццяўляецца як матэрыяльная (*напісанне* літаратурнага твора і яго *выданне*) так і сімвалічная (вытварэнне спецыфічнай *каштоўнасці* пэўнага твора і аўтара літаратурнай крытыкай, адукацыйнай сістэмай, літаратуразнаўствам і г. д.) прадукцыя [2].

¹ Праца з’яўляецца часткай міжнароднага беларуска-нямецкага навуковага праекта, фінансаванага нямецкім фондам ДФГ. У праекце даследуецца статус “аўтаномнасці” беларускага літаратурнага поля на розных этапах развіцця ў сістэматычна-тыпалагічным ракурсе.